

Ռոզա Մելքումյան

ՀՀ ԳԱԱ Մ. Աբեղյանի անվան

գրականության ինստիտուտի ասպիրանտ

ORCID ID: 0009-0004-8629-3728

roza.melkumyan@edu.isec.am

DOI: 10.54503/1829-0116-2024.2-152

ՔԱՂԱՔԻ ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ԸՄԲՈՒՆՈՒՄԸ Գ. ՄԱՀԱՐԻ «ԱՅՐՎՈՂ ԱՅԳԵՍՏԱՆՆԵՐ» ԵՎ Մ. ԱՐՄԵՆԻ «ԵՐԵՎԱՆ» ՎԵՊԵՐՈՒՄ*

Բանալի բառեր - ազգային գրականություն, քաղաք-տեքստ, Մ. Արմեն, Գ. Մահարի, վեպ, բանասիրություն:

Հոդվածը վերաբերում է քաղաքի տեքստային ըմբռմանը, որը ներկայացրել ենք Գ. Մահարու «Այրվող այգեստաններ» և Մ. Արմենի «Երևան» վեպերի օրինակով՝ քաղաք-տեքստ հարաբերության համաձիքում քննելով տարբեր, սակայն միմյանց հարազատ տարածական-տեքստային միավորները:

Սույն աշխատանքի նորույթը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ Վանի և Երևանի տեքստերի համադիր ընթերցմամբ հայտնակերպվում են գրական ավանդույթները, որոնք ձևավորել են հեղինակները՝ միջգիտակարգային հետազոտությունների դաշտ առաջնորդելով ուսումնասիրողներին:

Roza Melkumyan

Ph.D. student at the Institute of Literature

after M. Abeghyan of NAS of RA

ORCID ID: 0009-0004-8629-3728

roza.melkumyan@edu.isec.am

THE TEXTUAL UNDERSTANDING OF THE CITY IN G. MAHARI'S "BURNING ORCHARDS" AND M. ARMEN'S NOVEL "YEREVAN"

Keywords – national literature, city-text, M. Armen, G. Mahari, a novel, folklore.

The article refers to the textual understanding of the city, which we presented on the example of Gurgen Mahari's "Burning Orchards" and Mkrtich Armen's "Yerevan" novels, examining different, but mutually related, spatial-textual units in the city-text relationship complex.

The novelty of this work is due to the fact that the literary traditions formed by the authors, leading the researchers to the field of interdisciplinary research, are revealed through the joint reading of the texts of Van and Yerevan.

* Հոդվածը ընդունվել է տպագրության 25.10.2024 թ.:

Роза Мелкумян
Аспирант, Институт литературы им.
М. Абеяна НАН РА
ORCID ID: 0009-0004-8629-3728
roza.melkumyan@edu.isec.am

ВОСПРИЯТИЕ ГОРОДА КАК ТЕКСТА В РОМАНАХ «ГОРЯЩИХ САДАХ» Г. МААРИ И «ЕРЕВАН» М. АРМЕНА

Ключевые слова: национальная литература, город-текст, М. Армен, Г. Маари, роман, фольклор.

В статье речь идет о текстологическом понимании города, которые мы представили на примере романов Гургена Маари «Горящих садах» и Мкртича Армена «Ереван», рассматривая разные, но взаимосвязанные пространственно-текстовые единицы в комплексе взаимоотношений города и текста.

Новизна данной работы обусловлена тем, что сформированные авторами литературные традиции, выводящие исследователей в область междисциплинарных исследований, раскрываются посредством совместного чтения текстов Вана и Еревана.

Ներածություն

Գրականագիտության մեջ նկատվել է, որ 18-րդ դարից ի վեր վիպագրությունը զարգացել է քաղաքային վեպի հատկանիշներով (Բյուտոր, 168 ժամ: 2011): Հատկանշական է, որ հայ իրականության մեջ զարգացումը չհետևեց որևէ սկզբունքի, այլ ձևավորվեց բնականորեն և մեծ մասամբ ազգային հանգամանքների ներազդումով: 20-րդ դարում տեղի ունեցած իրադարձությունների համապատկերում հայ իրականության մեջ նորովի արժևորվեցին քաղաքային տարածությունները, և առաջին արձագանքողը եղավ գրական հանրությունը: Վեպեր գրվեցին Վանի, Երևանի, Կարսի, Կյոթեի և այլ քաղաքների մասին՝ ձևավորելով ընդարձակ շրջանակ, և այդ համապատկերում քաղաք-մարդ հարաբերությունները քննվեցին խորքային հարցադրումներով, ինչպես նաև այդ տեքստերն ինքնին դարձան գրապատմական արժեքներ և պատմական ճշմարտություններ պարունակող վավերագրեր: Սրանց զուգահեռ ստեղծվեցին նաև քաղաք-տեքստեր, որոնք ուրբանիստական միջավայրում ապրող մարդկանց ձգտումների ու անկումների պատմություններն էին՝ քաղաքային և քաղաքական տեղաշարժերի համապատկերում:

Հոդվածում մենք քննել ենք Մ. Արմենի «Երևան» և Գ. Մահարու «Այրվող այգեստաններ» վեպերը: Առերևույթ կարող է նույնիսկ վիճելի թվալ երկու տարբեր քաղաքային տեքստերի համադիր քննությունը, քանի որ Գ. Մահարու երկը, ինչպես Չարենցի «Երկիր Նաիրին», հավերժող կոթող է

կորուսյալ քաղաքի մասին, իսկ Մ. Արմենի «Երևանը» ապրող ու զարգացող քաղաքի պատկեր է, որտեղ հստակորեն տեսանելի է հնի և նորի հարաբերության խնդիրը, ինչպես «Կյոթեսի» պարագայում: Հանգույցը, որ միավորում է «Այրվող այգեստաններ» և «Երևան» ստեղծագործությունները, այն է, որ այս երկու վեպերը բացառիկ են իրենց ստեղծման շրջանում բարձրաձայնած խնդիրների ու հարցերի հրատապությամբ, գրապատմական դերով, քանի որ Երևան և Վան քաղաքների մասին գրված ինքնատիպ նմուշներ են իրենց ժանրի մեջ: Բացի այդ՝ թե՛ Մահարիս, թե՛ Մ. Արմենը ներկայացնում են քաղաքներն իբրև կենդանի, ապրող տարածություններ, և հենց այդ առումով խիստ հարազատություն են բերում:

Այս վեպերից առաջ մեզանում արդեն ստեղծվել, շրջանառության մեջ էին դրվել և գրական ավանդույթներ ձևավորել մասնավորապես Չարենցի ու Բակունցի վեպերը: Գրեթե նույն ժամանակում հղացված «Երևանին» ու «Այրվող այգեստաններին» վիճակված էր համանման ճակատագիր. Մ. Արմենի երկն արգելվեց, իսկ Մահարու վեպն այրվեց՝ բազմաչարչար հեղինակի մահն արագացնելով: Ճակատագրով նման այս վեպերը, որոնք անգուցական կոթողներ են կարևորագույն քաղաքների մասին (որոնցից մեկը, լայն առումով, այժմ մեզ առավելապես հասանելի է քաղաքի տեքստային գոյության շնորհիվ), չունեցան ճշմարիտ ընթերցում, որ պայմանավորված էր ժամանակի հասարակական-քաղաքական տեղաշարժերով:

Քաղաքի տեքստային ըմբռնումը

Երևանի և Վանի քաղաք-տեքստերն առաջին հերթին ներկայացնում են քաղաքի տարածության մեջ առկա միավորները՝ փողոց, տուն, գերեզմանատուն, շուկա և այլն, ապա քարե շինությունները բանալի են դառնում դրանցում ապրող ու գործող կամ արդեն հիշողություն դարձած մարդկանց ինքնությունը ծանելու համար: Այսպես, օրինակ, Մ. Արմենի վեպում քաղաքային տեքստի ձևավորմանը զուգընթաց ձևավորվում է մարդու ներհոգեբանական տեքստը: Կանաչ այգիներով, նվազ կանոնավոր փողոցներով, ցեխաշեն տներով քաղաքը ցուցադրելու համար հեղինակը ինքնատիպ հնարանք է ընտրում. նա ոչ թե պատմում է, այլ գրի է առնում քաղաքով անցնող Արշակ Բուդաղյանի տեսածը, նրա պատկերացումները: Տպավորություն է ստեղծվում, թե քաղաքն ընդառաջ է գնում հերոսին՝ ինքն իրեն ներկայացնելու ներքին ցանկությամբ. «Շենքերն առաջ էին գալիս, մի պահ նայում և անցնում» (Արմեն, 2021: 5) (այս և հետագա ընդգծումները՝ Ռ.Մ.): Սա հերոսի և քաղաքի հարաբերման ուշագրավ եղանակ է, և հատկապես բացառիկ է դիտողականությունը, որ ունեցել է հեղինակը:

Այլ պատկեր է Գ. Մահարու երկում՝ «Այրվող այգեստաններում», որտեղ մարդը՝ իր ներքին բախումներով, կենցաղային հուզումներով, աշխա-

տանքային հոգսերով, հազարամյա քաղաքի ուսերին դնելով նաև իր հոգնությունը, դառնում է այդ քաղաքի մտածության առարկան: Վանեցու ինքնությունը ձևավորվում է Վանի բնության, աշխարհագրական դիրքի, պատմության միջոցով: Միաձուլվ են Վանն ու վանեցին, ուստի պատահական չէ, որ նրանց թվում է, թե Վանը քաղաք չէ, այլ ամբողջ աշխարհ, և ստեղծվում է, պայմանականորեն ասած, աշխարհ-տեքստ, որի մեջ ապրող միակ մարդը վանեցին է: Հետևապես իրապես ընկալելի է դառնում վանեցու հարցը. «Բացի Վանի հայերից ո՞վ կար աշխարհի վրա» (Մահարի, 2015: 482): Նույնիսկ վիճաբանության առարկա է դառնում խնդիրը՝ առաջ Վա՞նն է եղել, թե՞ վանեցին: Վանեցին դժվարությամբ է ընդունում, որ Վանից ավելի մեծ քաղաքներ, երկրներ կան, բայց հանուն արդարության հիշատակում է մեկ ավելի մեծ երկիր՝ Ամերիկան. «Երկիր ի, - պատասխանեց Արաբոն և ավելացրեց՝ ծխախոտի մնացուկը տաշտի մեջ նետելով, - **աշխարհի վերեն մեր Վան-Վասպուրականից մի՛ մեծ երկիր կա, եղ էլ Ամերիկան ի...** Հասկացա՞ր» (Մահարի, 2015: 194):

Մահարու վեպի միջոցով ընթերցողը տասնամյակներ անց կարողանում է հստակորեն պատկերացում կազմել Վանի մասին, որ ավանդական, պատմական նկարագիրը պահպանած քաղաք էր: Վանի բարբառի պերճության, հերոսների բազմաձև տարազների, նրանց մեջբերած առած-ասացվածքների և այլ բանահյուսական բանաձևերի, ընտանեկան հարաբերությունների, ծեսերի միջոցով ամբողջանում է քաղաքը: Այսպես, օրինակ, հենց առաջին էջերում մանրակրկտորեն հյուսվում է Մուրադխանյանների տոհմի պատմությունը: Նորածին Ոստանիկի մոր և տատի զրույցների, «ձևական պարտականությունների» (Մահարի, 2015: 17), տոհմական ավանդույթների («Անունը Մուրադ պիտի դնել, իր օղորմածիկ Մուրադի հիշատակը պիտի մնա՞, թե չէ» (Մահարի, 2015: 31), սերունդների հակասության («Մենք ուրի՛շ, դուք ուրի՛շ, մեր պանն ուրի՛շ էր» (Մահարի, 2015: 31), կենցաղային պարտականությունների (թոնիր վառելուց մինչև հաց ճաշակելու արարողությունը, որ վանեցու մոտ մի ամբողջական ծիսակատարություն էր) միջոցով ներկայացվում է կյանքը՝ որպես մի խճանկար:

Մ. Արմենի պատկերած Երևանն այլ է, քանի որ առկա է երկվություն ապրող աշխարհ, որ նորի ու հնի բախման կիզակետում է: Սրա տեսանելի ու խորհրդանշական արտահայտությունը հին շենքերի պատերին փակցված նոր պաստառներն են, որոնք փոխում են տարածության ընկալումը, և, մեր համոզմամբ, հինը նորի միջոցով քողարկելու իմաստ ունեն: Դրանք ժամանակի մասին պատմող հիպերտեքստեր են: Օրինակ՝ կենցաղը ներկայացնող մի պաստառ է փողոցի պատին փակցված «Զրահանավ Պատյոմնիկի» նկարը, դրա կողքին՝ մշակութային կյանքը ներկայացնող «Տար-

զանը Ջունգլիում» պատկերը: Եվ այս ամենին անհաղորդ դպրոցականը, որ անցնելիս պատռում է երկու պաստառները, ստեղծում է մի նոր տեքստ երկու կարկաստան պաստառներից, որի շնորհիվ հնարավոր է ընթերցել նոր բառ՝ «Տարյումկին»՝ Տարզանի առաջին, իսկ Պատյումնիկի վերջին տառերից հյուսված. «Բուդադյանի մտքում ուժեղ տպավորվեց այն, որովհետև դա Երևանում նրան հանդիպած առաջին բառն է» (Արմեն, 2021: 7): Սա ինքնին տեքստային նորաստեղծ կառույց է, երկու տեքստերի միաձուլում, որ Երևանում ապրող մարդու երկվորյունն է ներկայացնում:

Նորը սողոսկել էր նաև Վանի կյանք՝ երերուն դարձնելով ներդաշնակությունը: Լուսանկարչական տունը, սրճարանները, խանութները, կազինոները դարավոր անդորրը խախտում էին՝ աղմուկ առաջացնելով: Վանի տեքստի մեջ են մուտք գործում նաև Ստամբուլի, Թիֆլիսի, Ռուսաստանի քաղաքային պատկերները, որոնք դարձյալ ընկալվում են իբրև նորին առնչվող իրականություն: Վանեցիների համար զարմանալի է այդ քաղաքների կյանքը, որովհետև «Կասեն Ստամբուլ ջուրն էլ փարով ի...» (Մահարի, 2015: 18), ապա անսովոր է, որ այնտեղ կան «գեշ, շատ գեշ» հիվանդություններ (Մահարի, 2015: 125): Այսպես զարմանում էր նաև Հովի. Թումանյանի Գիքորը, երբ իմանում էր, որ Թիֆլիսում հաց չեն թխում. «Փողով առնում են, ուտում: Հացն էլ են փողով առնում, եղն էլ, կաթն էլ, մածոնն էլ, փետն էլ, ջուրն էլ» (Թումանյան, 1994: 40):

Վանի կյանքը հեղաշրջվում է, երբ պատերազմական օրերին ռուսական «օթոնոբիլ»-ը հայտնվում է հինավուրց քաղաքի փողոցներում, որ իրենց ծանոթ ֆայտոնը չէր, այլ «Ֆայթոնի տեղ կծառայի... լաստիկլի անիվներ... Բոռալը վ կերթա, առանց ձիու, առանց բանի...» (Մահարի, 2015: 560): Եվ սա ընկալվում է ոչ միայն իբրև նոր տարր Վանի կյանքում, այլև «քեռու» քաղաքական, ինչպես նաև տնտեսական, գիտական առաջադիմության նշան. «Օթոնոբիլ, դու տես՝ ի՞նչ գիտություն կա Ռուսաստան» (Մահարի, 2015: 560): Դժվար չէ նկատել, որ սա նաև միամիտ ժողովրդի վրա մեծ ազդեցություն գործելու միջոց էր:

Այս երկու վեպերում ուշագրավ է՝ ինչպես են հեղինակները նկարագրում քաղաքները: Այսպես, օրինակ, Վանը ներկայանում է իբրև կին՝ կանաչավարս գեղեցկուհի. «Ծովից ոչ հեռու փովել է հնադարյան քաղաքը, որպես կանաչավարս, հեքիաթական գեղեցկուհի, որպես հեքիաթ ու գեղեցկություն» (Մահարի, 2015: 50): Կանաչ այգիների, մրգաստանների, ծաղիկների ու ծառերի շղարշով պարուրված աշխարհն է Վանը: Հատկանշական է, որ Մահարին քաղաքը զուգահեռում է անտառի հետ, իսկ անտառը բազմաշերտ խորհրդանիշ է. «Քաղաքը հեռվից նման է մի երկարաձիգ անտառի, ու մոտեցի՛ր, մոտեցի՛ր, նույն անտառն է, իսկ երբ ներս մտնես նրա կա-

նաչ դարպասներից, տեսնես իրար խաչաձևող փողոցներն ու տները, քեզ հեքիաթ կթվա նրանց գոյությունը, ու դու կմտածես, որ, ուր որ է, կցնդեն փողոցներն ու տները ու **կմնան անտառը, առուները, կմնաս դու**» (Մահարի, 2015: 51): Անտառն առհասարակ Տիրամոր խորհրդապատկերային փոփոխակներից մեկն է (Մեյրանյան, 2019: 69), ուստի կարծում ենք, որ արքեպիսկոպոսին ընկալվամբ իբրև հազարամյա մի ծեր նանիկի՝ Վանի պատկերն է գեղագրում Մահարին:

Նաև ուշագրավ է այն, թե ինչպես է ընկալվում քաղաքը կողքի աչքի դիտողականությամբ, այսինքն՝ ինչ էր Վանը «օտարների» համար: Վանի կյանքի բաբախից հեռու, օտարացած Համբարձումը կամ, ինչպես ինքն էր իրեն անվանում, Խամբոն Վանը պատկերացնում էր երազային գույներով, այնպես, ինչպես տեսել էր իր մանկության, երիտասարդության ժամանակ: Նրա նամակի միջոցով հառնում է Վանը՝ իբրև գործող հերոս, ուստի պատահական չէ, որ նամակի հասցեատեր էր նաև քաղաքը. «Նստած **էս վերան Ստամբոլ**՝ Խամբոն ախ կանչի, խաղ կանչի, տաղ ասի, ա՛խ, մանուշակին, կարմիր, սիվտակ, դեղին վարդերաց, զամբելին ու կակաչին, գինարբուկին ու աման-կոտրուկին, լելադին ու պուպուին, անթառամին, նարգիսին, շամաշուդին, աղբրանց արունին և, ներեցեք, պապկեպլորին.... **Մնաք բարով, Վանա ծով ու Վարագա վանք, մնաս բարով Միերի դուռ և Արարուց մեյդան, մնաս բարով Վան-Այգեստան**, էլ ինձ չեք տեսնի, էլ չեմ տեսնի ձեզ, մնաք բարով զմիգմփան գետեր և սառնորակ աղբյուրներ, իմ պիղծ շրթունքներով....» (Մահարի, 2015: 109): Համբարձում աղայի հիշատակած վայրերը, նույնիսկ ծառերն ու ծաղիկները, դրանց անվանումները մի կարևոր մասն են այն ընդարձակ տեքստի, որ կոչվում է Վանի քաղաք-տեքստ:

Անտառանման Վանի տեքստը հնարավոր է ընթերցել նաև ոսկերիչների ստեղծած զարդերի միջոցով, որոնց վրա վանքեր են պատկերված, քաղաքի եզակի բանաստեղծի՝ Վահան Չմրոզի հայտարարությամբ, որով ընթերցվում է նաև նրա հոգին, ապա Արշակ Ձիթունու լուսանկարչատան անունով՝ «Իդեալ», որ հակադրությունն էր նրա աշխատառձի, այնուհետև նաև ձկնավաճառների, ճոթավաճառների կանչերով, որոնք նման են բնությունից եկող աղաղակների, այսինքն՝ մի եզրով մոտ են բնականությանը: Այս ձայների, պատկերների միջով *հոսում է քաղաքը*: Հատկապես ուշագրավ են ստեղծագործության պատում ներթափանցած երգերը, որոնք նաև միջտեքստային հղումներ են և Վանի տեքստի հետ երկխոսության մեջ են մտնում:

Վանը հավերժագրում է հիշողությունները, մարդկանց, քաղաքի ճարտարապետական կառույցը, մինչդեռ *Երևանը* հաճախ *արձանագրում է հիշողության կորուստը*՝ ավերված փողոցների, քանդված տների, ամայացած

այգիների տեսքով: Արշակն անցնում է հիշողությունների արահետով. չկան ծանոթ փողոցները, հին տները. «Տունը չկար: Դեկորացիայի նման կանգնած էր նրա միայն դրսի պատը....» (Արմեն, 2021: 25): Եվ սկսում է հաշվել կորուստները, ամեն մի ավերումից հետո լուռ համրելով՝ մե՛կ, երկո՛ւ, երե՛ք:

Նոր Երևանին հակադրվում է հինը, որի բնակիչները՝ բազմազգ, բազմատարազ, ոգեղենացնում են անցյալը: Եվ իբրև հռետորական հարց հնչում է հեղինակի հարցադրումը. «Միբելի՛, **դարավոր Երևան, դեղին արևի քաղաք**, այդ ինչպե՛ս պատահեց» (Արմեն, 2021: 55):

Մ. Արմենի երկում մնայուն և ժամանակավոր արժեքների հակադրության առանցքում հետաքրքիր խորհրդանիշ է գերեզմանատունը, որտեղ պատմվում է մարդկանց մասին՝ մեծ մասամբ հստակ թվերով, անուններով, թեև կան նաև անանուն, անտապանագիր գերեզմաններ: Քարը պատմում է մարդկանց փոխարեն: Գերեզմանների մասին հիշատակումներ կան թե՛ «Երևանում», թե՛ «Այրվող այգեստաններում», սակայն առաջինում հիշատակվող գերեզմանը ներկայացնում է մի հսկայական տեքստ՝ *տարածության ու ժամանակի հատման առանցքում հյուսված*, հայերի և նրանց հետ ապրած այլ ազգերի հիշողություններով պատված, իսկ երկրորդում հիշատակվող Արարուց գերեզմանոցը կյանքի ու մահի բավիղում բարձրացող խորհրդանիշ է:

Երևանի տեքստում առկա են տարբեր հանգույցներ՝ գերեզմանատուն, հին բաղնիք, թեյարան և նմանատիպ կառույցներ, տեքստային միավորներ, որոնցում արևելյան դրոշմն ավելի տեսանելի է, և հեղինակի նպատակը Հին Երևանը գոնե իբրև տեքստ փրկելն ու պահպանելն է:

Հին Երևանի քաղաք-տեքստում մեծ տեղ ունեն հարևան ժողովուրդներն ու նրանց մշակույթը: Մասնավորապես առանձնանում են պարսիկները: Մ. Արմենը, օրինակ, ներկայացնում է պարսկական բաղնիքը, որ հարևան ժողովրդի կենցաղի, մշակույթի ու բնավորության մասին տեղեկություններ է հաղորդում. «Մի օր լողարանը բաց է տղամարդկանց համար, մյուս օրը կանանց: Եվ այն օրերին, երբ կանայք են լողանում, դախլի մոտ նստում է բաղնիքի տիրոջ կինը, իսկ ինքնաեռի մոտ՝ թեյ ծախողի կինը» (Մահարի, 2015: 65): Բաղնիքի պատերի ներսում հյուսվում են Օսմանի կյանքի պատումը, նախաամուսնական մտածումները: Այսինքն՝ նաև օժանդակ միջոց է դառնում մշակութային այլ հարցեր արծարծելու, որոնք առնչվում են մասնավորապես ամուսնությանը, աղջկա՝ ընտանիքում ունեցած կարգավիճակին և այլ խնդիրների:

Վանը չունի նման կառույցներ, մարդկանց հոգսերն էլ տարբեր են, և դրանով պայմանավորված՝ տարբեր է նաև մտածողությունը, աշխարհըն-

կալման կերպը: Վանում կան գրադարաններ, դպրոցներ, կան կազինոներ, որտեղ հավաքվում են հայերն ու հարևան ժողովուրդները, և կազինոյի մեջ *ձևավորվում ու շրջանառության մեջ են դրվում նոր պատումներ՝ հաճախ բամբասանքի ու շուկների ձևով տարածվելով*: Այստեղ էին մտահոգություններով ու ուրախությամբ կիսվում վանեցիները, ծավալում քաղաքական բանավեճերը, քննարկում ընտանեկան ու հասարակական թեմաները: Եվ այդ միջավայրում հաճախ թևածում էին ազգային վշտերից ու ուրախությունից հյուսված երգեր, որոնք ոչ միայն հոգեվիճակ էին ներկայացնում, այլև ազգային-ժողովրդական հուզումների ազդեցությունը: Երգը ներհյուսվում է քաղաք-տեքստին: Ճիշտ այդպես էլ Երևանի Ալաբայերի չայխանայում ծնվում են հեքիաթները անմատչելի Զուբեյդաների մասին. «Եվ կյանքը նրանց թվում էր *անգույն*, իրենց Զահաններն ու Գյուլիզարներն՝ *անհրապույր*: *Գունագեղն ու հրապուրիչն անծանոթ աշխարհի այն հեքիաթն էր*, որ լայներախ դուրս էր հորդում աշուղի սազի լարերից» (Արմեն, 2021: 74):

Քաղաքային վեպերը քննելիս չենք կարող անտես առնել, թե առհասարակ ինչ զբաղմունքներ ունեին մարդիկ, նույնիսկ այն, թե ինչ խաղեր էին խաղում մեծերն ու մանուկները, քանի որ այդ ամենը քաղաքի դիմագծի մի մասն է: Այսպես, օրինակ, երևանցիներն շախմատ էր խաղում, թղթախաղ, վանեցին՝ թղթախաղ, նարդի (Մահարի, 2015: 207), փարթի թավու (Մահարի, 2015: 198), քարկտիկ (Մահարի, 2015: 198), ֆուտբոլ (Մահարի, 2015: 262): Խաղը որոշում է մարդու հետաքրքրությունը, ներկայացնում քաղաքային կոլորիտը: Սակայն խաղի ներքո թաքնված են նաև այլ կարևոր հարցադրումներ:

Խաղերից բացի՝ կարևոր են նաև մարդկանց գործնական զբաղմունքները, և այդ առումով նկատելի է, որ Վանում ու Երևանում առանցքային տեղ ունի շուկան՝ իբրև մի վայր, որ անբաժան է քաղաքի հիշողությունից: Առհասարակ շուկան՝ որպես տարածություն, ուսումնասիրվել է տարբեր հետազոտողների կողմից: Այն համարվում է միջմշակութային հանրային վայր, որ իր մեջ ներառում է տարբեր ինքնությունների և սոցիալական, կրոնական, էթնիկ խմբերի (Մելքումյան, 2019, 93):

Ե՛վ Վանի, և՛ Երևանի շուկան մի յուրօրինակ կառույց է, որտեղ առևտրային հարաբերությունների մեջ պարզվում են մարդկային հարաբերությունները: Առանձնակի արժեք ունի «Այրվող այգեստաններում» պատկերվող Վանի շուկան, որ մի առանձին աշխարհ է՝ կտրված քաղաքից, սակայն մեծապես իշխում է քաղաքային կյանքի, նույնիսկ քաղաքական որոշումների վրա. «Եթե մենք բախտ ունենայինք և Օհանես աղայի հետ մտնեինք շուկա, ապա մեզ պիտի զգայինք ուրիշ աշխարհում: Հիրավի, հարուստ է Վա-

նի շուկան, հարուստ, մեծ ու զարմանալի. մտի՛ր դերձակների բաժինը, սա մի ծածկված փողոց է, որի երկու կողմերի վրա շարված են դերձակների արհեստանոցները. «Զինգեր» կարի մեքենաների աղմուկը հետևում է քեզ, մինչև անցնում ես կոշկակարների բաժինը» (Մահարի, 2015: 159):

Նույնպիսի հզոր շեշտերով է նկարագրվում Երևանի շուկան, և մի պահ տպավորություն է ստեղծվում՝ ոչ թե շուկա է, այլ կառավարող մարմին. «Ահա քաղաքի սիրտը, - շուկան: Ահա ծածկված շուկան իր կամարածև մուտքերով, ահա խանութների երկար շարքերը, որոնց ծածկված մայթերով հարյուրավոր և հազարավոր մարդիկ են գնում գալիս: Եվ ահա բաց շուկան, - հրապարակը, որի վրա լեփ-լեցուն ու խոնված՝ առևտուր են անում մարդիկ... Քաղաքի կենտրոնը...» (Արմեն, 2015: 80): Ներկայացվող վաճառքի իրերը, մեր համոզմամբ, դարձյալ տեքստի կարևոր օղակ են, որովհետև իրը պատմում է մարդու մասին, և նույնիսկ այն, թե ինչ է գնում վանեցին, ցույց է տալիս, թե ինչ մտածողություն և զարգացվածության աստիճան ունի: Ուրեմն սրանք ևս դետալային, սակայն կարևոր ճշմարտություններ են քաղաքային տարածությունների և այդտեղ բնակվող մարդկանց վերաբերյալ: Բացի այդ՝ հատկապես արևելյան շուկան ունի բնավորություն, դիմագիծ, այն ոչ միայն մարդկանց պահանջմունքներն է արդարացնում, այլև մշակութային ձեռքբերումները՝ վերաճելով թանգարանի:

Վանի քաղաք-տեքստի մեջ կարևոր տեղ ունեն Վանի միջնաբերդը, Մհերի դուռը, որոնք միտված են նաև քաղաքի առասպելաբանական շերտերը բացահայտելուն: Այսպես, օրինակ, քոլոզներից երկյուղած Օհանես աղային Վանի բերդը թվում է դիվական մի վայր: Նա մտածում էր, թե այնտեղ են ապրում այդ մութ ուժերը, և ահա գիշերվա մի ժամի բացվում են դարպասները, դուրս են գալիս նրանք, հավաքում ոսկիները և դարձյալ վերադառնում բերդ (Մահարի, 2019: 158): Կարծում ենք՝ այստեղ հստակորեն տեսանելի է քարայր-հանգրվանում փակված, աշխարհաթող հերոսի մոտիվը, որ ենթագիտակցորեն ներմուծվել է քաղաք-տեքստի մեջ՝ այն մի նոր շերտով հարստացնելով:

Ուշագրավ է, որ ինքը՝ հեղինակն է մեջբերում Մհերի դռան առասպելը՝ խաղարկելով և նույնիսկ պարողիայի ենթարկելով: Այս առասպելը պատմում, առավել ստույգ՝ գրի է առնում դոկտոր Աշերը, այսինքն՝ խաղարկումը դիտվում է որպես Աշերի հանդգնություն. «Որքան ես հասկանում եմ այս երկրի գործերից, այս *Մհեր կոչված ազնիվ ջենտլմենը երկար, շատ երկար պիտի սպասի իր քարակուռ բանտում...*» (Մահարի, 2019: 463):

Թեև առասպելներ չկան «Երևանում», սակայն մենք տեսնում ենք, թե ինչպես է ընթերցողի հայացքի ներքո հյուսվում առասպելացող քաղաքը,

որի լուսավոր դեղինին խառնվում է պատմության փոշին՝ Նոր Երևանի առասպելը ստեղծելու:

Եզրակացություն

Ամփոփելով հոդվածը՝ եզրակացնում ենք, որ ազգային գրականության մեջ Մ. Արմենի և Գ. Մահարու վեպերը ձևավորում են գրական համակարգ, որ միտված է քաղաքային վեպի ավանդույթների վերստեղծմանն ու արժևորմանը: Այս համատեքստում կարևորվում են բնաշխարհը, տեղական խոսվածքը, ավանդազրույցները, բանահյուսական միավորները, քաղաքի մարդկանց զբաղմունքները, քաղաքի կարևոր վայրերը, որոնցով միայն հնարավոր է ամբողջական պատկերացում կազմել քաղաքների մասին՝ ընթերցելով քրոնոտոպային միավորի կողք:

Գրականության ցանկ

1. **Արմեն Մ.**, «Երևան», Եր., 2021, 262 էջ:
2. **Մահարի Գ.**, «Այրվող այգեստաններ», ԵԼԺ՝ 15 հատորով, հ. 5, Եր., 2015, 736 էջ:
3. **Թումանյան Հովհ.**, «Գիքորը», ԵԼԺ՝ 10 հատորով, հ. 5, Եր., 1994, 833 էջ:
4. **Մեյրանյան Լ.**, «Անտառը որպես ինքնեացման «վայր» Նիկողոս Սարաֆյանի «Վենսենի անտառը» երկում», Գրականագիտական հանդես, 2019, ԺԺ, էջ 67-90:
5. **Մելքումյան Հ.**, «Ֆիրդուս. շուկան և Երևանի քաղաքային հիշողությունը, Ֆիրդուս. տեղի հիշողությունը», Եր., 2019, էջ 89-118:
6. **Բյուտոր Մ.**, «Վեպը՝ որպես հետազոտություն» URL: <https://archive.168.am/articles/28231> (մուտք՝ 7. 08. 2024):

References

1. **Armen M.**, “Yerevan” [“Yerevan”], Yerevan, 2021, p. 262 (in Armenian).
2. **Mahari G.**, “Ayrvogh aygestanner” [“Burning Orchards”], Complete Collection of Works in 15 volumes, vol. 5, Yerevan, 2015, p. 736 (in Armenian).
3. **Tumanyan H.**, “Giqor” [Giqor], Complete Collection of Works in 10 volumes, vol. 5, Yerevan, 1994, p. 833 (in Armenian).
4. **Seyranyan L.**, “Antary vorpes inqneatsman vayr Nikoghos Sarafiani «Venseni antary» yerkum”, [The forest as a “place” of self-realization in Nikolhos Sarafyan’s poem “The Forest of Vincennes”], Journal of Literary Studies, 2019, 19, p. 67-90 (in Armenian).
5. **Melkumyan H.**, “Fridus. Shukan ev Yerevani hishoghutyuny”, [Firdus: The Market and Urban Memory of Yerevan, The memory of the place], Yer., 2019, p. 89-118 (in Armenian).
6. **Butor M.**, “Le roman commerecherche” [“Vepy vorpes hetazotutian”], URL: <https://archive.168.am/articles/28231> (Access: 7. 08. 2024) (in French).

Ռոզա Մելքումյան – ՀՀ ԳԱԱ Մ. Արեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի ասպիրանտ: Գիտական հետաքրքրությունների շրջանակը՝

հայ ժողովրդական բանահյուսություն, նորագույն շրջանի հայ գրականություն, գրականության տեսություն:

ORCID ID: 0009-0004-8629-3728
roza.melkumyan@edu.isec.am

Роза Мелкумян – Аспирант, Институт литературы им. Манука Абегяна НАН РА. Научные интересы: Армянский фольклор, современная армянская литература и литературная теория.

ORCID ID: 0009-0004-8629-3728
roza.melkumyan@edu.isec.am

Roza Melkumyan – Ph.D. student at the Institute of Literature after Manuk Abeghyan of NAS of RA. Scientific interests: Armenian National Folklore, Contemporary Armenian literature and literary theory.

ORCID ID: 0009-0004-8629-3728
roza.melkumyan@edu.isec.am